

Ana dilimizi – mənəvi kimliyimizi qoruyaq

Sədaqət Həsənova¹

XÜLASƏ

Dilin saflığı hər bir cəmiyyətin mədəni, intellektual və sosial inkişafının ayrılmaz hissəsi olub, xalqın zəngin tarixini, adət-ənənələrini, kimliyini, mənəviyyatını əhatə edir. Məqalədə dilin təmizlik anlayışı, onun əhəmiyyəti, müasir cəmiyyətdə bu sahədə mövcud olan problemlər və dilin qorunub saxlanması üçün istifadə oluna biləcək metodlar tədqiq edilir. Dil təkcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də xalqın, bütöv cəmiyyətin düşüncə tərz, həyat fəlsəfəsini əks etdirən qiymətli qaynaqdır. Dildə “təmizlik” anlayışı dedikdə, dilin ilkin və ya qatqısız formasının qorunub saxlanması, yad təsirlərdən azad olması nəzərdə tutulur. Bu anlayış dilin məxsus olduğu xalqın tarixini, dəyərlərini və adət-ənənələrini özündə ehtiva edir. Bununla yanaşı, dil təmizliyi ideyası qloballaşma, texnoloji tərəqqi və mədəni mübadilə kontekstində həm mübahisəli, həm də inkişaf edən bir məsələdir. Dil nəsillər arasında bilik, dəyər və inancları ötürən bir mədəniyyət saxlancıdır. O yalnız ünsiyyətə deyil, həm də şəxsiyyəti formalaşdırmağa, düşüncənin ifadəsinə, kollektiv şüurun inkişafına xidmət edir. Bir xalqın ruhu, mənəviyyatı onun dilində yaşayır. Dilin qorunması xalqın mənəviyyatının qorunması deməkdir.

AÇAR SÖZLƏR

milli kimlik, ana dili, ünsiyyət, mənəviyyət

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 17.02.2025

Qəbul edilib: 15.03.2025

¹ Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim, Naxçıvan Dövlət Universiteti. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0009-0002-9996-6229> | sedagethesenova@gmail.com

Let's Protect Our Mother Language – Our Spiritual Identity

Sadagat Hasanova¹

ABSTRACT

The purity of language is an integral part of the cultural, intellectual and social development of every society, encompassing the rich history, customs and traditions of the people, their identity and spirituality. The article examines the concept of language purity, its importance, the problems existing in this area in modern society and the methods that can be used to preserve the language. Language is not only a means of communication, but also a valuable resource reflecting the way of thinking and philosophy of life of the people and the entire society. The concept of “purity” in language refers to the preservation of the original or unadulterated form of the language, its freedom from foreign influences. This concept includes the history, values and customs of the people to whom the language belongs. At the same time, the idea of language purity is both a controversial and developing issue in the context of globalization, technological progress and cultural exchange. Language is a cultural keeper that transmits knowledge, values and beliefs between generations. It serves not only for communication, but also for the formation of personality, the expression of thought and the development of collective consciousness. The soul and spirituality of a people live in its language. Protecting the language means protecting the spirituality of the people.

KEYWORDS

national identity, native language, communication, spirituality

ARTICLE HISTORY

Received: 17.02.2025

Accepted: 15.03.2025

¹ Doctor of Philology, Professor, Honored Teacher, Nakhchivan State University. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0009-0002-9996-6229> | sedagathesenova@gmail.com

Giriş

Dil bir xalqın millət kimi formalaşmasında əsas göstəricilərdən biridir. Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişaf etdirilməsi və qorunub saxlanmasıdır. Bu sahədə bir çox qanun və sərəncamlar imzalanmışdır. Lakin dilin qorunması təkcə dövlətin və dövlət qurumlarının vəzifəsi deyil, bu işdə ayrı-ayrı fərdlər və ümumilikdə xalq birlikdə çalışmalıdır. Bu barədə ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: *“Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”* (Sadıqlı, 2011, s. 41).

Metodlar

Məqalədə leksik və qrammatik araşdırma metodu ilə dilin təbii inkişafı izlənmiş, əcnəbi sözlərin dilə təsiri və yanlış istifadə nümunələri göstərilmişdir. Eyni zamanda dilin zənginliyini qorumaq üçün yeni və düzgün mənə daşıyan sözlərin aktiv leksikaya əlavə edilməsi nümunələrlə tövsiyə edilir.

Nəticələr

Dil, əsasən, xalqın tarixi yaddaşının təməlini təşkil edir. Sürətlə qloballaşan dünyada dilin təmizliyinin qorunması önəmli və əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Araşdırmaların nəticələri göstərir ki, dilin təmizliyinin qorunması hərtərəfli yanaşma tələb edir. Bu yanaşmada dövlətin dil siyasəti, təhsil sistemində dilin düzgün istifadəsinə dair maarifləndirmə və xalqın fəal iştirakı önəmli faktorlardandır.

Ana dilinin təmizliyini qorumaq üçün təhsil müəssisələrində seçmə fənlərin və xüsusi kursların keçirilməsi vacib məsələlərdəndir. Bu məsuliyyətli işdə hamı kollektiv şəkildə çalışmalıdır. Bütövlükdə cəmiyyətin milli dilə qayğı və sevgisindən düzgün istifadə etməklə bu sahədə uğur əldə etmək mümkündür. Qeyd edək ki, mövzu ilə bağlı çoxsaylı elmi tədqiqatlara ehtiyac vardır.

Müzakirə

Azərbaycan dili qədim tarixə malikdir. Dilimiz tarixin müxtəlif dövrlərində ərəb, fars təsirlərinə, hər zaman mövcud olmuş rus müstəmləkəçiliyinin təzyiqlərinə məruz qalsa da, günümüzədək gəlib çatmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, hər zaman varlığını qoruyaraq çətin sınaqlardan keçən dilimizi ata-babalarımız ən dəyərli nemət kimi gənc nəsillərə miras qoymuşdur. Bütün dövrlərdə xalqımızın qabaqcıl ziyalıları və sənətkarları

dilin dəyəri və əhəmiyyətini dərk etmiş, onun qorunub saxlanmasına öz töhfələrini vermişlər. Şah İsmayıl Xətai demişdir: *“Babalarımızdan bizə üç şey miras qalıb: torpağımız, qeyrətimiz, dilimiz”*.

Türk xalqlarının tarixində dilə həmişə yüksək qiymət verilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, dünya xalqları tarixində dil haqqında ilk rəsmi sənəd türk xalqlarına məxsusdur. XIII yüzillikdə, 13 May 1277-ci ildə Mehmet Karamanoğlunun Türkiyənin o zamankı paytaxt şəhəri Karamanda türk dilinin rəsmi dil olması haqqında imzaladığı fərman bunu təsdiq edən əsas sənəddir. Aşağıdakı məşhur cümlə həmin fərmandandır: *“Bugünden sonra divanda, dergâhta ve bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır* (Faruk Sümer, 2001). Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan rəhbərləri dilimizə hər zaman xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşmışlar. XX–XXI yüzilliklərdə dil haqqında qəbul edilən rəsmi sənədlərin sayca çoxluğu bunu söyləməyə əsas verir.

Dilimiz əzəmətli türk dilləri ailəsinə aid olsa da, onun özünəxas özəllikləri vardır. Məsələn, çağdaş türk dilində “ana petrol”, “ata bank” kimi ifadələr bizim dilimiz üçün səciyyəvi deyil. *“Ana dili vətənimizin dilidir. Təsadüfi deyildir ki, biz “ana” sözünü daha çox “dil”, “vətən” və “torpaq” kəlmələrinin qarşısında işlədirik. Bu sözü hər məqamda işlədib hörmətdən salmaq olmaz”* (Həsənova, 2017, s. 6).

Dilimiz bizim maddiliyimizi təsdiq, mənəviyyatımızı təqdim edən misilsiz mənəvi dəyərimiz, xalqımızın, millətimizin kimliyini ortaya qoyan əsas göstəricidir. *“Dil bütün dəyərləri qoruyub saxlayan, nəsildən-nəslə ötürən, hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən ən dəyərli sərvətimizdir”* (AZƏRTAC, 2021).

Bu gün bu sərvətə münasibətimiz necədir, onu sevib-qoruya bilirikmi? Yəqin ki, çoxları bu suallara ürəklə, ağız dolusu cavab verməyə çəkinər. Çünki müsbət cavab həqiqətdən bir qədər uzaq olar. Bu gün cəmiyyətimizdə elə valideynlər var ki, övladlarının ana dilindən daha çox başqa dilləri öyrənməsinə maraq göstərirlər. Bəzi tədris ocaqlarında ingilis dili müəllimlərinə ana dilini öyrədən müəllimlərdən daha çox əməkhaqqı verilir. Dilimizə ehtiram etmək vəzifəsini, onu qorumaq vacibliyini xatırlatmaq digər dillərə mənfi münasibət kimi başa düşülməsin. Çox dil bilmək qabiliyyətdir, savad və ağıl göstəricisidir. Lakin özgə dillərə hədsiz aludəlik, onların həddən çox təbliği, ana dilimizə zərbə və biganəlikdən başqa bir şey deyil. Ana dilimizə laqeydlilik anamıza, vətənimizə xor baxmaq sayılmazmı? Və bütün bunlar min illər, milyon illər boyu alınmaz qalamızı – yad qazanlara atılsa da, əriyib yox olmayan dilimizi bu günümüzdə qədər gətirib çıxaran qeyrətli vətən övladlarına xəyanət deyilmi?

Dil həssas münasibət tələb edir, onun nifrəti də var, məhəbbəti də. Az təbliğ olunan, lakin ana dili mövzusunda yazdığı şeirlə yaddaşlara həkk olunan və həmin əsərinə görə Azərbaycan ədəbiyyatı, ədəbi-bədii dili, mədəniyyəti tarixində əbədi qalmağa layiq olan

şairimiz Tofiq Bayram öz ana dilini bilməyənləri düzgün olaraq “nacins”, “nankor” adlandırmışdır:

Qalxıb Şahdağına söz istəyirəm,
Çatsın hay-harayım dinləyənlərə.
Mən nacins deyirəm, nankor deyirəm –
Öz ana dilini bilməyənlərə!

(Bayram, 2005, s. 23)

Hazırda Azərbaycan dili dünyanın inkişaf etmiş dillərindən sayılır. “*Zəngin tarixi, milli varlığımızın rəmzi olan Azərbaycan dili şərəfli inkişaf yolu keçərək dünya dilləri sırasına nüfuz etmişdir*” (Məşədiyeva, 2021). İndiyə qədər bu dil milli-mənəvi dəyərlərimizin başında gələrək sərvət, nemət, məziyyət kimi qorunub saxlanmışdır. “Ana dilimiz də eynilə ana torpaqlarımız kimi ötənlərimizi bugünümüzdə qovuşdurmuş, xalqımızı dünyada tanıdan ən başlıca milli əlamət kimi onu bugünümüzdə gətirib çıxarmışdır” (Məşədiyeva, 2021, 16 fevral).

Təsadüfi deyildir ki, mütəxəssislər dili təkcə ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, eyni zamanda onu insanların düşünmə vasitəsi, təfəkkürün ifadə olunma aləti kimi dəyərləndirmişlər (Axundov, 2006, s. 280).

2023-cü ilin məlumatına görə, dünyada 7000-dən çox dil mövcuddur. Lakin bu dillərin hamısının yaşam dövrü eyni deyil. Dillər də yaranır, yaşayır və ölə bilirlər. Biz xoşbəxt xalqlardanıq ki, dilimiz uzun minilliklərdir ki, yaşayır. Çünki onun ədəbi dil forması vardır. Naxçıvan Dövlət Universitetinin alimi, dəyərli fəlsəfə müəllimi Yusif Hüseynovun qiymətli fikirlərindən biri belədir: “*Əsrlər maddiləri, əsrləri isə mənəvilər yaşadır*”. Uzaq yüzillikləri, minillikləri dilimiz günümüzdə qədər gətirir, tariximizi, düşüncə və nitq mədəniyyətimizi özündə yaşadır. “*Dilin başlıca səciyyəvi əlaməti ondan ibarətdir ki, o, bir neçə ilin və ya müəyyən bir dövrün məhsulu deyil, əsrlər boyunca yaranmış və inkişaf prosesi keçirərək daha da formalaşmış, zənginləşmiş xəzinədir*” (Bayramov, Məhərrəmov, İsgəndərzadə, 2015, s. 9).

2006-cı ildə UNESCO-nun təşkilatçılığı ilə keçirilən tədbirlərindən birində bir xanım natiq ölməkdə olan dilləri sadalayarkən Azərbaycan dilini də həmin siyahıya əlavə etmişdir. Lakin bu, yanlış fikir idi. Tarixin keşməkeşlərindən qalib çıxan dilimiz xalqımızın şüurca yüksəldiyi zaman məhv ola bilməzdi. Bu təhlükənin yaranmaması üçün dilimizə sahiblik hissi möhkəmlənməli, onu qorumağın vacibliyi dərk edilməlidir. Sözsüz ki, hazırda dünyada “saf”, yəni leksik tərkibi yalnız məxsus olduğu xalqın sözlərindən ibarət olan dil yoxdur. Dünya xalqları arasındakı ədəbi, mədəni, turizm və s. əlaqələr dillərin bir-birindən söz almasını əsaslandırır. Bu da bir gerçəklikdir ki, dilin lüğət

tərkibinin zənginləşməsində digər dillərdən alınan sözlərin də müəyyən qədər rolu vardır. Dilçi alimlər ölkələr və xalqlar arasında təmas və mədəni mübadilə prinsiplərini dillərin qarşılıqlı zənginləşmə yollarından biri hesab edirlər (Həsənov, 2014, s. 123). Bu, təbii prosesdir, lakin bu məsələdə ifratçılığa yol vermək olmaz. Dilin saflığı üçün yad təsirlərin və dilə daxil olan alınma sözlərin mümkün qədər qarşısı alınmalı, dilin özünün ifadə tərzindən və mənalarından istifadəyə üstünlük verilməlidir. Məsələn, “kompüter” əvəzinə “bilgisayar”, “evakuator” əvəzinə “köçürmə maşını”, “evakuasiya” yerinə “köçürmək” deyə bilmərikmi? Milli leksik-qrammatik vahidimiz olan “köçmək” feilindən onlarla söz yaranır. Dilimizin belə zəngin imkanları olduğu halda nə üçün dilə yatmayan sözləri lüğətimizə yerləşdirməliyik? Dilçi alim N. Məmmədov haqlı olaraq alınma sözlərin dildə çox əhəmiyyət daşımadığını göstərir (Məmmədov, 2000, s. 222). Sözsüz ki, *“dilə əcnəbi söz daxil etmək yeni söz icad etməkdən qat-qat asandır”* (Ələkbərova, 2022, s.15). Lakin bu işdə asana qaçmaq olmaz, çətinliklə də olsa, dilimizin daxili imkanlarına əsaslanaraq yeni sözlərin “icad”ına çalışmaq daha məqsəduyğun olar.

Bu, bir həqiqətdir ki, *“son dövrlərdə Avropa dillərindən külli miqdarda sözlər alınmışdır”* (Paşayeva, 2016, s. 15). Lakin təqdirəlayiq haldır ki, son zamanlar bir sıra alınma sözlərin (*zəngin, kasıb, mütəmadi, tərəqqi, müştərək, nümunə, nəsihət*) qarşılığının işlək olması halları ilə qarşılaşırıq (*varlı, yoxsul, sürəkli, yüksəliş, ortaq, örnək, öyüd*). Məgər *saxlanc* (fond), *önəmli* (əhəmiyyətli), *tutqac* (internetdə yayılan və gülünc hədəfi olan “ipazor” əvəzinə) sözləri işə yaramırmı? Nəyə görə efirlərin dilində “boşaltma”, “ayırma” əvəzinə ərəb sözü olan “təxliyə” deyilməlidir? (haşiyə olaraq qeyd edək ki, telejurnalistlər sözü yanlış olaraq “təhliyə” kimi ifadə edirlər). Bu gün cümlələrimizin tərkibində ingilis sözlərinin işlənməsi kimə şöhrət gətirir? Reklam və elanların, şirkət, kafe, restoran adlarının ingilis dilində yazılması vətənimizi yad məkanlara oxşatmırmı? Bu da bir həqiqətdir ki, *“Dilin zənginləşməsi onun öz daxili imkanları, dialekt və şivələr, o cümlədən qohum dillər hesabına da baş verə bilər ki, bu da dilin lazımsız yad ünsürlərlə çirklənməsinin qarşısını almağın ən yaxşı yoludur”* (Əliyeva, 2021, s.100).

Dialektlərimizdə ədəbi dilimizə yararlı o qədər faktlar var ki... Məsələn: Şamaxı dialektindəki “ışıqlıq” sözü “pəncərə”ni əvəz etmirmi? Dilin təmizliyi dilin öz tarixi formasını, sintaksisini, fonetikasını və lüğətini qoruyub saxlamaqda, başqa dillərin sözlərindən az istifadə etməklə müəyyən edilir. Lakin bu, həmişə mümkün olmur, çünki dillər öz təbiətinə uyğun inkişaf edir və zamanla digər mədəniyyət və dillərin təsirini mənimsəyir. Lakin bu təsiri azaltmaq mümkündür.

Dilin qorunması bütövlükdə vicdan işi və biz vətəndaşların əsas vəzifəsidir. Dildən istifadənin gücləndirilməsi, təhsil sistemində ana dilinə önəm verilməsi, mətbuat və ədəbiyyatda milli dildən daha geniş istifadə dilin zənginliyini qorumaqda faydalıdır.

Dil, hər bir millətin mədəniyyətini yaşadan ən vacib ünsürlərdən biridir. Onun qorunması yalnız dilin özünü deyil, həm də o dildə danışan xalqın kimliyini, adət-ənənələrini və mədəniyyətini yaşatmaq deməkdir. Buna görə də dilin qorunması məsələsi hər bir cəmiyyətin önəmli vəzifəsi sırasında olmalı, bu istiqamətdə müxtəlif tədbirlər görülməlidir. Müvafiq dövlət qurumları dilin saflığının qorunması üçün önəmli addımlar atmalı, bu sahədə müəyyən tədbirlər görməlidirlər. Bu qurumlar ana dilinin düzgün şəkildə istifadəsini təmin etmək məqsədilə araşdırmalar aparmalı, dilin saflığı ilə bağlı öyrədici təlimlər keçirməlidirlər. Dil üzrə təcrübəli mütəxəssislərin yetişdirilməsinə hər zaman ehtiyacımız vardır.

Dilin qorunması məsələsi yalnız ayrı-ayrı millətlərin deyil, həm də bəşəriyyətin ümumi problemidir. Belə ki, bir çox dillər qloballaşma və digər dillərin təzyiqi nəticəsində yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşir. Bu isə dünya mədəniyyətinin zənginliyinin azalmasına səbəb olur. Bu dillərin yox olması onların daşdığı mədəniyyət, tarix və ənənələrin itirilməsi deməkdir. Dilin saflığını qorumaq üçün söz ehtiyatı və qrammatik quruluşun qorunması vacibdir. Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan dilinin qrammatik şəkilçiləri sırasında alınma şəkilçilər yoxdur. Ona görə də alınmalar dilimizə xas olan hal, mənsubiyyət, şəxs şəkilçiləri ilə işlənərək haradasa “yarımmilli” sözlər sayıla bilər.

Nəticə

Dili qorumağın vacibliyi hər bir millətin mədəniyyətini, milli kimliyini və tarixini yaşatmaq baxımından mühüm bir məsələdir. Dilə yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də xalqın, bütöv bir cəmiyyətin düşüncə tərz, həyat fəlsəfəsi və ənənələrini əks etdirən qiymətli qaynaq kimi yaşamaq lazımdır. Bu baxımdan, dilin qorunması milli irsin qorunması ilə birbaşa əlaqəlidir. Dilin saflığının qorunmasında tədrisin rolu danılmazdır. Bütün təhsil müəssisələrində dilin düzgün şəkildə istifadə edilməsinə yönəlmiş dərsliklər və tədris proqramları olmalı, gənclərin düzgün və saf dildən istifadəsi təmin edilməlidir. Məktəblərdə dil qaydalarına uyğun yazı və danışiq təlimləri keçirilməlidir. Mətbuat orqanları, radio və televiziya kanalları, sosial media platformaları və internet saytlarında dildən düzgün istifadəyə diqqət edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Axundov, A. (2006). *Ümumi dilçilik. Dilçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi, metodları*. Şərq-Qərb.
2. *Azərbaycan dilinin qorunması hər bir vətəndaşın vəzifəsidir*.
<https://xocavendih.gov.az/news/1198.html>
3. Bağirova, E. (2000). Alınma sözlərdə ekzotik vahidlərin yeri. *Tədqiqatlar*, 1, 120–122.
4. Bayramov, A., Məhərrəmov, Z., İsgəndərzadə, M. (2015). *Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti*. “Ulu” nəşriyyatı.
5. *Dilimizin saflığının qorunması hər bir vətəndaşın borcudur*.
https://azertag.az/xeber/dilimizin_safliginin_qorunmasi_her_bir_vetendasin_borcudur-1716655
6. Ələkbərova, A. (2022). Fransız dilində alınma sözlər və onlar haqqında qısa təfərrüat. *Qədim diyar*, 4(4), 15–19.
7. Əliyeva, N. (2021). Dialekt leksikasında alınma sözlər (Naxçıvan dialekt və şivələrinin materialları əsasında). *Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi*, 4(270), 93–100.
8. Həsənova, S. (2017). *Dilimiz mənəvi kimliyimizdir*. Əcəmi.
9. Həsənov, H. (2014). *Müasir Azərbaycan dilinin leksikası*. Maarif.
10. Məmmədov, N. (2000). *Müasir Azərbaycan ədəbi dilində Avropa mənşəli beynəlmiləl sözlər*. Namizədlik dissertasiyası.
11. Məşədiyeva, A. (2021). *Ana dilimizin saflığını qorumaq müqəddəs borcumuzdur*.
<https://science.gov.az/news/open/16012>
12. Paşayeva, G. (2016) *Azərbaycan dili terminologiyasının inkişafında alınmalar (2000–2010)*. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı.
13. Sadıqlı, A. (2011). *Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili*. “Mütərcim” nəşriyyatı.
14. Sümer, F. (2001). *Karamanoğlu Mehmet bey'in fermanını nasıl anlamalıyız*.
<http://www.ismailozmel.com/makaleler/karamanoglu-mehmet-beyinfermanini-nasil-anlamaliyiz/39>